

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

8. füzet.

Az udvarhelyi vár története.

I.

(A római kor. A népvándorlások kora.)

Az udvarhelyi vár eredete a római korba nyúlik vissza. A római-dák háborúk után, melyek tudvalevőleg Trajanus uralkodása alatt a római hatalom teljes diadalával végződtek, a provincia s így az imperium határainak biztosítása volt a császárok főtörekvése. Ez az oka annak, hogy az exponáltabb helyeken állandó táborhelyeket létesítettek, melyek azonban, hadászati feladatuk mellett, a római művelődés terjedésének közvetítői is voltak. Eltekintve attól, hogy a városi élet kialakulására döntő tényezők voltak az állandó táborhelyek,¹ az ipar, kereskedelem, de főleg a bányaművelés is velük kezdődik, mint az Torma Károly, Finály Henrik, Király Pál és Téglás Gábor idevágó munkálatai alapján eléggé be van igazolva.

A Limes Dacicus keleti részének, vagyis a két Küküllő forrásvidékétől az Olt alsó-rákosi szorosáig emelt védtöltésnek védelme a Hargita alján elhelyezett castrumokra volt bízva. A sóváradi és a szt.-páli castrumok közé esik a mai Udvarhely-megye területe, melyre a rómaiak természeti kincsei, különösen sóbányái miatt nagy gondot fordítottak; így a sófalvi castrum rendeltetése kétségtelenül a parajdi, a szt.-pálié pedig a homoródi sóbányák biztosítása volt. Épen ezért bátran feltehető, hogy e két utóbbi castrumnak nagyobb jelentősége volt, míg a többinek, mint pl. a siklódinak, martonosinak, enlakinak, talán a szt.-mihályinak s az udvarhelyinek pusztán határvédelmi szerep jutott.

¹ Pl. Napoca (Kolozsvár), Potaiissa (Torda), Salinae (Felvincz), Apulum (Gyulafehérvár) stb.

Az udvarhelyi castrumról már Timon Sámuel is említést tesz, ki a ptolomaeusi térképeken feljegyzett Utidavat Udvarhelylyel azonosítja;¹ ő úgy látszik, e tekintetben Páriz Pápai Ferencz tekintélyére támaszkodott, ki szintén felemlíti, hogy e város „régentén Utidávanak hivattatott”.² Szeles János,³ majd később Szigethy Gyula Mihály⁴ ref. kollegiumi tanár már római kori leletekre, pl. „római régi monéták”-ra, szobrokra, hamvedrekre stb. hivatkoznak, s említik, így Szeles is, hogy „alig ásnak valami mélységet, kivált az házak és utcák szeriben, hogy kőfalra ne akadnának”.

Az említett írók csupán a város nevét illetőleg tévedtek. Ptolomaeus ugyanis földrajzának második szelvényében 53° 10' szélesség és 47° 40' hosszúság alá sorolja Utidávát,⁵ miért is Goos Károly ennek alapján azt a Szereth folyó mellett keresi a Bisztrica és Moldva folyók torkolatai közt.⁶ Azt tehát, hogy mi volt az udvarhelyi castrum római neve, nem tudjuk; talán behatóbb kutatások, esetleg ujonnan felfedezett feliratok fognak erre vonatkozólag felvilágosításokkal szolgálni. Annyit azonban mindenesetre elfogadhatunk, hogy a mai vár alapja az egykori római castrum. A római castrumoknál használatos négyszög, bár a későbbi építkezések miatt alakján változások történtek, ma is jól kivehető s Téglás Gábor kombinációja szerint déli oldala 85 m., az északi 90 m., a keleti 70 s végül a nyugati fal 90 m. hosszú lehetett; az egész castrum tehát a kisebbek közé tartozott, a mi azt mutatja, hogy jelentősebb szerepe nem volt.⁷

¹ *Imago antiquae et novae Hungariae*. lib. I. c. 15.

² Id. Szeles János: Székely-Udvarhely tört. II. cikkely. — Erd. Múz. 1898. 391. l.

³ Id. műv. 391. l.

⁴ Felsőmagyarorsz. Múzeum, 1828. évf., 1471. l. Id. *Archaeol. Ért.* 1894. 213. l. Jakab Elektől.

⁵ Téglás G.: A székelyudvarhelyi római castrum. Erdélyi Múzeum 1897. 258. l.

⁶ *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens*. (A segesvári ág. ev. gymn. ért. 1873/4. 51. l.) — és Király Pál: *Dacia provincia Augusti*. Nagybecskerek, 1893. I. k. 33. l.

⁷ Id. ért. Erd. Múz. 260—61. l.

Keletkezésének idejét határozottan megállapítanunk nem lehet; abból azonban, hogy Dacia keleti részeinek fokozatos elfoglalása és colonisálása csak Hadrianus uralkodása (117—138 Kr. u.) alatt kezdődik s Septimius Severussal (162—211 Kr. u.) már be is végződik,¹ nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy Kr. u. a II. század vége felé épült; őrizete a germánokból álló Cohors I. Ubiorum és C(ohors) IV. Br(itannica) néhány centuriájára volt bízva,² melyeknek a castrum mellett lévő katonai fürdőjét csak 1874-ben fedezték fel. A castrum belélete teljesen ismeretlen ugyan előttünk, de biztosra vehetjük, hogy semmiben sem különbözött a többi határszéli castrumétól; folytonosan őrködniök kellett a limes környékén tanyázó s mindinkább fenyegetőbbé váló karpok, jazygok, majd góthok megmegújuló támadásai miatt, melyek eleinte nem voltak veszélyesek; csak midőn Philippus és Decius alatt polgárháború ütött ki 248—250 Kr. u., s ebben a moesiai és daciai helyőrségek tétleg is részt vettek, a védtelenül maradt Dacia a barbárok pusztításainak esett áldozatul; a provincia központi vára Apulum is elpusztult, bár ezt Decius később újra felépítette, de a keleti limes védelmére szolgáló castrumok, így az udvarhelyi is, elpusztultak. A fürdő római éremleleteinek 248-al záródó sorozata ugyanezt igazolja.³

Hogy a római kultúra minő sorsra jutott a népvándorlás viharaiban, ismeretes; az udvarhelyi római castrum esete, melyről csak másfélezer év leforgása után tudtunk meg valamit, nagyon sok változatban ismétlődött.

*

A római korról az udvarhelyi várat illetőleg, mint láttuk, eddig meglehetősen kevés adatunk van; de legalább a mit tudunk, pozitív adatokon nyugszik. A népvándorlásról, nevezetesen pedig a hun-avar korszakról még ennyi ismeretünk sincsen, hacsak a népmondákat és meséket történeti tényekként nem akarjuk hirdetni.

¹ Király Pál: id. mű I., 346. l.

² Jakab E.: Budvári és budvárkörnyéki leletek. Archaeol. Értes. 1894. 214—15. l.

³ C. Goos: i. m. 67—71. l. — Téglás G. id. ért. Erd. Múz. 268. l.

Ismeretes, hogy a székely hagyomány mily szívósan ragaszkodik a hun rokonsághoz; a nép magát ma is Attila népe egyenes leszármazottainak, hunutódoknak tartja, s büszkén hivatkozik a hegyormokat díszítő várromokra, melyek közül többet a hunokkal hoz összeköttetésbe. Így városunkat is azért nevezték volna Udvarhelynek, mivel itt volt Attila udvara, székhelye.¹ Ugyanis, mint Nagy Mátyás zetelaki pap írta, még a XVI. század elején, „Attila Havasföldről, miután az útjában elhalt Rika nejét a róla nevet nyert erdőben eltemette, a Nagy Kükküllő mellé tette át udvarát, honnan csak később költözött a Tisza vidékére, azért az ott később kelétkezett város Udvarhely nevet nyert“.² Mintha a hagyományt támogatná a Budvára név, vagyis ugyancsak a hagyomány szerint Attila öcsésének, Budának a vára, s szintén a hagyomány szerint a Kadicsa és Zeta hunvezérektől épített várak.³

Tudvalevő, hogy a székelyek eredetének kérdése még mindig nyílt kérdés. Szabó Károly, Jakab Elek, Orbán Balázs a hun származás követői voltak; elméletük főerőssége az ú. n. esíki székely-krónika volt; ez azonban csak újkori, körülbelül a XVIII. sz. végén gyártott hamisítvány, melynek semmi történeti becse sines. A hunszármazás elmélete nagyon kétes alapon áll, s az újabb történettudomány, különösen Hunfalvy Pál óta, ki a székelyeket Magyarországból áttelepített határőröknek tartja, napirendre is tért fölötte. Pauler Gyula kabar utódoknak, Sebestyén Gyula és Thury József pedig az avarság egyenes leszármazottainak tekinti a székelyeket. Tagadhatatlan, hogy mindegyik elméletnek vannak tetszetős bizonyítékai, de épen az a körülmény, hogy folyton újabb- és újabb elméletek merülnek fel, mutatja, hogy egyik sem felel meg a történelmi kritika minden követelményének.

Annyi bizonyos, hogy a hagyományban sohasem lehet teljes történeti valóságot keresni, mert a hagyományok folyto-

¹ Kállay: Székely nemzet eredete. 43. l. — Kőváry L.: Erdély épít. emlékei, 36. l.

² Benkő I.: Imago nat. Sicul. 18—20. l. — Id. Orbán B.: A Székelyföld leírása. I. 41. l.

³ Kőváry L.: i. m. 36—39. l. — és Szelesnél: Erd. Múz. 1898. 392. l.

nos változásoknak vannak kitéve; ennek igazolására elég hivatkoznunk Anonymusra, s a honfoglalásnak tőle leírt történetére, mely nagyon messze áll az igazságtól, pedig sok tekintetben ő is a hagyományok után indult. De mire hivatkozhatnak a székelyek akkor, midőn magukat hunútódoknak tartják? Hivatkozhatnak első sorban a hagyományra, a mely azonban a komoly történetírásnál csak harmadrangú bizonyíték lehet, épen a hagyomány tartalmának ingadozása miatt; hivatkozhatnak továbbá a helynevekre s esetleg a leletekre. A helynevekre való hivatkozás történeti bizonyíték gyanánt szolgálhat ugyan, a mennyiben nincs helynév, melynek ne volna, vagy nem volt jelentménye, de itt is óvatosan kell eljárunk, a mennyiben gyakran előfordul, hogy a helynév eredeti jelentése elmosódott s így a nép nem tudván tulajdonképeni jelentését, a név megértése végett etimologizál. A római történelem sok *mithosa* etimologiai úton állott elő. (Róma neve.) *A magunk részéről nagyon valószínűnek, bár most még teljesen be nem bizonyíthatónak tartjuk azt, hogy az Attila mondának helyi vonatkozása csak idővel, a helynevek eredeti jelentésének feledésbe menése után keletkezett.* Néhány helynév magyarázatát a mondottak megvilágítására nem tartjuk fölöslegesnek.

Rika. Mint láttuk, a hagyomány Attila állítólagos feleségétől, Rikától származtatja a Bardócz szék nyugati határán, a Nagy-Homoród és a Vargyas-patak közt levő erdőség nevét; ha azonban tudjuk, hogy az erdőség nevét a rajta keresztül folyó Rika-pataktól veszi, a rika pedig egyenlő a szláv ríeka, réká-val, mely szintén patakot jelent, előttünk áll az etimologiai származtatás.¹ Attila feleségét az egykorú Priscus Rhetor tényleg Krekának nevezi;² a két név hangbeli hasonlósága az etimologia valószínű oka.

Kadicsfalva (Kadicsa.) A hagyomány egyik hun vezér nevét látja benne, pedig ép oly joggal lehet magyar eredetű személynévnek is tartani. Anonymus szerint pl. Kadicsa, Hülek fia,

¹ Nagy Géza: Adatok a székelyek eredetéhez etc. S.-Szt.-György. 1883. 73 l. szintén szláv szónak tartja.

² „Κρέκα δε ὄνομα αὐτῆς.“ Prisci Pan. fragm. 8. Müller: Fragm. hist. Graec. IV. p. 89.

Árpád vezértársa volt, kinek testvére Zuard volt, kiről Salardus néven Liutprand is megemlékezik.¹ Érdekes, hogy gr. Kuun Géza e névben az avar Kandich személynév változatát véli felismerni.²

Zetelaka. Szintén hun vezérrel hozza a hagyomány összeköttetésbe; hogy a vonatkoztatás legfőlebb a XV. század vége felé keletkezhetett, mutatja az a körülmény, hogy Zetelaka még 1332—33-ban Zokalaka, Zachalaka néven fordul elő,³ s csak a XV. században találkozunk Zetelaka elnevezéssel.⁴

Budvára. A hamis csiki székely-krónika szerint Buda még Attila birodalmának felbomlása előtt építtette, hol később a fő-rabonbánok laktak.⁵ Pedig a leletekből kétségtelen, hogy itt még a rómaiak hódítását megelőző korban épült, talán dák vár volt,⁶ melyet a székelyek a későbbi zivataros időkben többször védelmül használtak. A Buda vezértől való származtatás már csak azért is valószínűtlen, mert Vámbéry bizonyítása szerint a név nem hangzott Budának, hanem Vlidnek, vagy Blidnek.⁷ Budáról ily néven csak a magyar krónikások szóltak, de az egykorú görög írók nem. Többen a névben szláv szót keresnek. (V. ö. budova = épület, a hegytetőn elszórtan levő romokról.)

Hogy a szlávoktól való származtatás nem is olyan képtelenség, mutatják a Székelyföld helynevei közül pl. Kovászna, Pest, Szaladár, Kőrös, Szaláncz, Borosnyó, Gelencze, Velencze, Pilis stb., eltekintve a közbeszédben ma is elég bőven használatos szláv szavaktól,⁸ s attól a történetileg igazolható ténytől, hogy a magyarok bevándorlása előtt, valószínűleg az avar kortól kezdve, egész Erdély területén délszlávok laktak.

Annyi bizonyos, hogy nagyon kevés alapja van annak a

¹ Nagy Géza: Monda és hagyomány. Ethnographia, V. évf. 27—28 l.

² Hunyadvármegye tört. I. k.

³ Orbán B.: Székelyföld leír. I. 65 l. — ⁴ Székely Oktár I. 275.

⁵ Orbán B.: Székelyföld leír. I. 61 l. és a krónika egyik állítólag 1695-ben másolt példánya szerint. (Vármegyei levéltár.)

⁶ Téglás G.: Kik építették a székely-udvarhelyi Budvárat? Arch. Ért. 1897. 108—15. l.

⁷ Vámbéry: A hunok és avarok nemzetisége. Budapest. 1881. p. 23. Ugyanez a Magyarok eredetében is.

⁸ Nagy Géza bőven ír erről: Adatok a székelyek etc. 73 és 75—77. l.

hítnek, mely az említett helynevek magyarozatánál a hunokig megy vissza; még a hun korból fenmaradt byzanczi pénzeknek¹ sem lehet fontos bizonyító erőt tulajdonítanunk, mert nagyon kétséges, hogy kiknek a révén kerültek azok a mai Erdély földére. Az udvarhelyi várra vonatkozólag tehát elég azzal a lehetőséggel megelégednünk, hogy a népvándorlás folyamán itt esetleg hunok is tartózkodtak, de tovább, legalább most, nem mehetünk.

II.

(*Udvard vára Kolostor. Az 1492-iki felkelés. Székely támadt.*)

Az udvarhelyi vár sorsáról a népvándorlás korából semmi adatunk sincsen, sőt azt sem tudjuk, hogy minő szerepe volt az Árpádok uralkodása alatt. Hogy azonban fennállott, a várról szóló első, 1301. szept. 25-én Budán kelt oklevél bizonyítja, melyben Venczel királyunk az elődeitől az *udvardi* (udvarhelyi) *kivályi vár* szolgálatára telepített Oláhfalu lakosainak kötelezettségeit és szabadalmait, kenézüket, Ursus kérelmére meghatározza.²

Aligha tévedünk, ha az udvardi vár újjáépítőjét IV. Bélában keressük, ki tudvalevőleg a mongol dúlás esetleges megújulása ellen tömegesebb várépítést foganatosított. Így tudjuk, hogy a szentléleki vár újjáépítésére már 1251 januárius 5-én rendeletet adott Lőrincz mester erdélyi vajdának;³ lehet, hogy ugyanebben az időben állíttatta helyre az udvardi várat is, mely addig talán romokban hevert, de a melynek stratégiai fontosságát a Nagy-Küküllő völgyét illetőleg IV. Béla is felismerte.

A vár királyi birtok volt; az okirat „castrum nostrum”-nak nevezi, melynek szükségleteit, így a fa- és gerendahordást s egyéb gyalogszolgálatot, az oláhfalviak teljesítették ugyan,³

¹ Kőváry említi. Erd. épít. emlékei 37. l.

² Székely Oklevéltár. I. 29—31. l. V. ö. azonfelül Orbán B.: Székelyföld leírása. I. 56—57. l. Kőváry: i. m. 95. l. és Jakab-Szádeczky L.: Udvarhely megye tört. Budapest, 1901. 200 l.

³ Székely Oklevéltár. I. 8. l.

³ „Lignis es timentis, pedestribusque serviciis castrensare soliti”. Szék. Okltár. I. 30 l. s ugyanott Szabó Károly megjegyzéseit.

de a kik a kenézüket illető adón kívül fel voltak mentve, miként a többi székelyek az adófizetés, sőt még az ökörsütés kötelezettsége alól is; az utóbbi egészen természetes is, mert az ökörsütés csak a szabad székelyeket terhelte, s így ez az adó-nem Oláhfalun nem székely eredetű lakosaira nem lehetett kötelező.

Az Anjouk uralkodása idejében bekövetkezett békés esztendőket alatt, főleg mikor a déli és keleti melléktartományok Erdélyt a keletről jövő esetleges támadások ellen eléggé megvédték, a székelyföld ezen belső várainak, így az udvarhelyinek jelentősége jóformán teljesen megszűnt; de annál inkább fejlődött, mint politikai és közigazgatási szervezet. Mint a székelyek alispánjának többnyire állandó székhelyében, itt voltak a törvényhozó nemzetgyűlések, a főtörvényszék, a lustrumok, itt volt a székelyek főkapitányának székhelye, melyek mind közösen ható tényezők voltak az „udvarhelyi anyaszék” kialakulására.¹ Valószínű, hogy ekkor, a XIV. század folyamán kerültek a várba a ferenczrendiek is, mások szerint a domonkosok,² kiknek zárdája itt a XVI. század közepéig fennállott.³

Az udvarhelyi várból tehát csendes kolostor lett; a vár alakja megmaradt ugyan továbbra is, de a szerzetesek, úgy látszik, nem tulajdonítván annak semmi hadászati fontosságot, megóvásával nem sokat törődhettek. A székelység pedig örült, hogy a köztük levő királyi vár bomladozni kezd, mert így a királyi emberek részéről kevesebb zaklatásnak voltak kitéve. Ez az állapot, ha nem is a XV. század egész folyamán, de mindenesetre nagyobb részén így volt; ezt abból következtethetjük, hogy az előzményeket nem ismerő székelyek 1492-ben már jogaikon és kiváltságaikon esett nagy sérelemnek tartották a vár újraépítését, vagy talán csak megerősítését, Báthori István vajdától.

¹ Jakab-Szádeczky: i. m. 206. l.

² Veszely K.: Erdélyi egyházt. adatok. I. 392. l.

³ A mit Benkő és Kunics említenek, hogy t. i. itt már Szt. László idejében kolostor volt, kevés hitelességű; bebizonyítani legalább nem lehet. L. Orbán B.: Székelyföld. I. 55—56. és Téglás G.: id. ért. Erdélyi Muz. 1897. 260 l.

Báthori vajda, a kenyérmezei győző, kiváló katona volt ugyan, de a székelyek jogait és kiváltságait semmibe sem vette. A hét székely szék folyamodása legalább megdöbbenő képét adja annak az eljárásnak, melyet a vajda s a marosvásárhelyi megerősített kastélyban s az udvarhelyi várban levő emberei a székelységgel szemben gyakoroltak.¹ „Közzénk, — mondja a II. Ulászlóhoz intézett folyamodás, — mint ellenségre erős sereggel jött és közülünk sok teljesen ártatlant megöletett; némelyeknek szemeit szuratta ki, másoknak házait földig romboltatta, nejeiket, leányaikat kifosztatta, minden vagyonukat és jószágukat elvitette, több mint tízezer forint értékben zsákmányra hányatta s tőlünk vámokat szedetett. És a mi gonoszabb s a mit sohasem hallottunk, közöttünk kastélyt építtetett, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rabolhasson. Ezen kívül hadait ránk küldte s azokkal török módra zsákmányoltatott. Minden igaz jogainkból kiforgatott bennünket s némelyeket közülünk teljesen ártatlanul számkivetett“.

Ezen általánosságban hangoztatott vádat a panaszlók konkrét esetekben is bemutatják. „A kastély felépítése után Udvarhelyszéken mindenkitől egy köböl zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden faluból egy szalonnát zsaroltak. Midőn pedig némelyek a rendelt napra nem tudták megadni, súlyos birsággal terhelték őket, úgy hogy egy csirke, vagy egy kenyér meg nem adásáért egy-egy embertől ötven dénárt, vagy többet is vettek; a kastély elkészülte után az embereket minden nap rabolták, úgy hogy egy nap hatot vagy nyolezat is vittek a kastélyba s igen szoros bilincsben a hidegen künn tartották és még vérdíjjal is nagy nehezen lehetett őket kiváltani“.

Igy Zetelakának akkor hatvan lakosa haton kívül a maga vérdíjával váltotta meg magát; a kiket pedig elfogni nem tudtak, azoknak gyermekét fogták meg s olyan készülődéseket tettek, mintha a gyermeket nyárson akarnák megsütni, — mire

¹ A folyamodás közölve van Székely Oklevéltár I. 272—80 l. A fordítást Szabó Károlyé után adjuk. V. ö. Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban cz. czikkét, Századok. 1889. 703—706. l.

ezután a gyermeket anyja vérdíjon megváltotta. Nemesi házat felégetni, jószágokat lefoglalni, a népet válogatott eszközökkel zsarolni, napirenden volt; s az is megtörtént, pl. az udvarhelyi vár építésénél, hogy „a szegény székelyeket, mint az ökröket járomba fogták, s úgy hordatták velük a fát és egyebeket, a mi kellett, mint a barmokkal“.

Ezeket tekintve könyörög a hét székely szék a királynak, hogy hivassa vissza tőlük a vajdát, hogy őket még tovább „több törvénytelen és hallatlan gyötrelmekkel“ ne háborgathassa. „Tudja meg Felsőged bizonyosan, — folytatják tovább, — hogy mi alatta soha nem maradunk s fejünket soha rá nem bizzuk, még ha mindnyájunknak feleségeinkkel s gyermekeinkkel az országból idegen földre kellene is bujdosnunk. Mert tudja meg Felsőged, hogy ha a vajda úr köztünk ismét uralkodnék, a mint említettük, elhatároztuk, hogy Felsőged országából azonnal kibujdosunk“.

A folyamodók ezen elkeseredett hangulata eléggé mutatja helyzetük sanyarúságát és zaklatott sorsukat. Báthory vajda fenyegette ugyan őket, hogy a kik a királyhoz mernek folyamodni, azoknak „két fejük legyen, hogy ha az egyiket eltalálják veszteni, a másikat elővehessék,“ de ez őket visszariasztani nem tudta, sőt magatartásuk oly fenyegető lett a vajda iránt, hogy ez 1492. szept. 3-án kénytelen volt egyik emberét, Nagy Pált Szebenbe küldeni hadifelszerelésekért, ágyúért, kőgolyóért, lőporért, stb.,¹ valószínűleg az udvarhelyi várkastély számára.² A székelyek egyúttal az erdélyi szászokat is felszólították, hogy ezek a Mátyás király halála után a sárdi mezőn kötött egyezségük értelmében küldjék hozzájuk követeket, s ve-

¹ „Ut ista ingenia nobis transmittere deberetis, videlicet hophniczas duas, et ad ista triginta duos lapides, item unum tharazk, ad hanc viginti lapides. Item zakalos XVI. Item pulveres duabus maasis.“ etc. Székely Oklevéltár. III. k. 117 l.

² Szabó K.: id. ért. Századok. 1889. 677 l. Ezt bizonyítja Báthory vajda 1492. decz. 3-án kelt levele is, melyben kéri a szebeni tanácsot, hogy azoknak az ácsoknak, kiket az udvarhelyi kastély felépítése után („labores huius castelli Wdvarhel“) haza küld, szolgálatukért fizessen meg. Szék. Oklevéltár III. k. 123 l.

lük és az ország nemességével együtt folyamodjanak a királyhoz a vajda elnyomása ellen, régi szabadságaik biztosítása végett.¹

Hogy a szászoknak kivánt felkelése és csatlakozása megtörtént-e, vagy sem, nem tudjuk; de maguk a székelyek 1492. november végén már fegyverben állottak azzal az elhatározással, hogy mindazoknak a jószágait meg fogják szállani, a kik nem akarnak hozzájuk csatlakozni.² A vajda az udvarhelyi vár mellett ütötte fel táborát,³ s talán itt akarta csatára kényszeríteni a székelyeket, a mi stratégiai szempontból mindenesetre helyes is volt; arról sajnós, nincs tudomásunk, hogy a felkelő székelység és a vajda serege közt történtek-e összeütközések s esetleg milyen kimenetellel, de annyi tény, hogy a hét székely szék folyamodása s felkelésük nem volt eredménytelen, mert II. Ulászló Báthoryt 1493. jan. 19-én felmentette méltóságától s a székely ispánságot és erdélyi vajdaságot Losonezi László tárnok mesterre és Drágfi Bertalan komornyik mesterre ruházta.⁴ Lehet, hogy Báthory lemondatásában ellensége Bakocz Tamás esztergomi érsek is nagyban befolyt; Horváth Mihály legalább így vélekedik.⁵ Báthory még ugyanabban az évben, 1493-ban meghalt.

Nincs ugyan oklevéli bizonyosságunk, de a későbbi eseményekből visszakövetkeztethetünk arra vonatkozólag, hogy Báthory vajda bukása után II. Ulászló ismét visszaadta a most már megerősített várat előbbi rendeltetésének, s újra valamely szerzetesrend kolostorává tette. Hogy közvetlen a reformatio előtt a várban kolostor és templom volt, említi Győrfi Pál ferenczrendi főnök is egyik munkájában,⁶ úgyszintén Epi János is, a domonkosok tartományi főnöke, ki midőn az 1497. év Szt.-Márton ünnepén Pesten tartott tartományi gyűlésben a szerzetes rendeket megillető koldulás határait kijelöli, így ir többek

¹ Székely Oktár. III. k. 122—123 l.

² „Et si quispiam nollet venire in medio nostri, ex tunc ad bona ipsorum descendere curabimus.” Szék. Okt. III. 123 l.

³ 1492. decz. 3-án kelt levelének datuma így hangzik: „Datum ex castris nostris prope opidum Wdvarhel metatis.” Székely Oktár. III. 123 l.

⁴ Székely Oklevéltár. III. 124 l. és részben Szék. Oklevéltár. I. 271 l.

⁵ Magyarország története. III. k. 61—62 l.

⁶ L. Veszely: i. m. I. 390 l.

között: „Item Udvarhellenenses (se. monachi) habebunt pro se totam Siculiam usque ad Regen inclusive, cum quibus concurrunt Coronenses ut supra.“¹ Említi a [„barátok klastrom“-át, mint a melyből „csináltatának egy várat“, Borsos Sebestyén krónikás is az 1562-iki székely felkelés leírásakor.²

A reformáció terjedése, különösen azonban a székelyeknek 1562-iki felkelése forduló pont az udvarhelyi vár történetében.

A székelység említett felkelésének előidőzésében több ok játszott közre; a fő ok mindenesetre a reájok nehezedő sok teher, így az adózás, közszolgálatok, ingyen póstálkodás, fuvarozás stb. volt, mind oly tények, melyek nagyon is kirívóvá tették azt az ellentétet, mely az I. Ferdinándtól a székelyek részére 1554-ben engedélyezett kiváltságos helyzetük és a tényleges állapot között fennállott. Bizonyosra vehetjük azonkívül azt is, hogy a felkelés közvetlen kitörésére befolyással volt Balassi Menyhértnek Ferdinándhoz való pártolása is, mint azt maga János Zsigmond is hitte,³ mely miatt háború ütött ki, s a mely János Zsigmond hadi erejének jelentékeny részét lekötötte Tokaj és Szatmár környékén.⁴

A székelység Udvarhelyt gyűlt össze; számuk állítólag negyvenezerre ment; ⁵ „és mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, — írja a krónikás — tehát legottan hadnagykot emelének közöttük és tizedeket rendelének. Mely hadnagykoknak neveik ezek valának: Nagy György, Gyepesi Ambrus, Bán András. És így a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni.“⁶ A székelyek ezenkívül, miként 1492-ben, csatlakozásra hívták fel a brassai, segesvári és medgyesi szászokat, de eredménytelenül,⁷ miként eredménytelen

¹ Veszely: i. m. I. 393 l.

² Mikó Imre: Erdélyi történeti adatok. I. k. 20 l. — Veszely (i. m. I. 341. l.) ezt a feljegyzést tévesen Nagy Szabó Ferencznek tulajdonítja.

³ Istvánfi: Magy. tört. (Vidovich-féle ford. Debreczen 1867.) I. k. XXI. könyv, 473 l.

⁴ Borsos Sebestyén krónik. Mikónál. (I. k. 18 l.)

⁵ Jakab—Szádeczky: i. m. 261 l.

⁶ Borsos Seb. krónik. Mikónál. (I. 18.)

⁷ Benkő: Transilvania. I. p. 218. Nagyon érdekes erre vonatkozólag a szebeni tanácsnak Besztercze városához intézett értesítése. Székely Oklevéltár. III. k. 319—20 l.

volt maga az egész felkelés is. Hiányzott náluk a tervszerű vezérlés, katonailag sem voltak eléggé kiképezve, de a mi a legnagyobb baj volt, megosztott sereggel támadtak. Az egyik rész a Küküllő mentén haladt tovább, míg a másik Bán András vezetése alatt a Marosszéket akarta biztosítani; ez utóbbiak a Nyárad mentén az ákosfalvi réten ütöttek tábor, honnan egyes csapataik nemesi kuriákat pusztítottak, sőt Görgényig és Régenig kalandoztak, „hogy ők ott düljanak és népet hajtsanak.“ János Zsigmondnak Tordáról közeledő serege különben könnyen szétverte ezt a garázda csoportot; az ütközetben „igen sokan elhullának és levágattatának, némelyek pedig elszaladának.“¹

„Ezt mikor megértették volna a másik táborban lévő székelyek, igen megrémülének és a két hadnagyot, úgymint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambarust ő magok megfogák és a királynak küldték, mert a más hadban a Bán András elszaladott vala. És így a székelyek mind házakhoz oszlának.“² A fejedelem a vezetőket kivégeztette.³ A felkelésnek ezzel tényleg vége volt ugyan, de következményei sokkal súlyosabbak voltak, mint azt gondolták volna. János Zsigmond a felkelés leverése után azonnal, még jun. 26-án országgyűlést tartott Segesvárott, részint a felkelést előidéző okok orvoslása végett, részint pedig azért, hogy praeventiv intézkedésekkel jövőre nézve minden ilyes mozgalomnak elejét vegye. S valóban, az által, hogy az országgyűlés törvénybe iktatta, hogy felségsértési és hűtlenségi bűnben jövőre a székelyek is, mint a többi nemesek, fej- és jószágvesztéssel bünhődjenek, a birtok pedig a fejedelemre szálljon, behozott a jus regium;⁴ kimondták, hogy a székely gyalogrend, mely egyébiránt adózni fog, a fiskus jobbágya; s végül a székelyföldi sóbányákat a királyi tárházakhoz csatolták, hangsúlyozván azonban, hogy a főnépek a házuknak szükséges sőt épen úgy

¹ Mindezekre nézve l. részletesebben Borsos Sebestyén krónikáját. (Mikónál I. 191.)

² Borsosnál u. o.

³ Borsosnál (Mikó I. 20 l.), Szelesnél Erd. Múz. 1898, 456 l. Istvánfinál XXI. könyv. I. köt. 473—74 l.

⁴ Benkő: Transilvania. I. p. 408. Jakab—Szádeczky: i. m. 263 l.

meg fogják kapni, mint a vármegyei nemesség.¹ Hogy mindezen törvényeknek minő közjogi jelentősége van, annak kimutatása nem a mi feladatunk, de annyi bizonyos, hogy az 1562-iki év határjelző a székelyek történelmi intézményeiben.

János Zsigmond a segesvári országgyűlés határozatait azonnal életbeléptette; így a felkelésben való részvétel miatt hűtlenségbe esett székely közrendűek birtokai mind a fejedelem tulajdonába került; a minnek viszont az az eredménye volt, hogy a földbirtok, melylyel ezentúl a fejedelem teljesen függetlenül rendelkezhetett, ingó, s nem csakis vérségi ősjogon átszármazható vagyonná lett.² A segesvári gyűlésen, vagy talán valamivel később határozta el János Zsigmond az udvarhelyi megerősített kolostornak királyi várrá való átalakítását; mert mint Borsos Sebestyén írja: „nem sok idő elmúlván, a király küldé népét Udvarhelyre, kiknek kapitányok vala a vitézlő Petri Gábor. (Pekri helyett). És a barátok klastromából csináltatának egy várat, mit nevezének „Székely-támada“ várának és ahoz mindjárást elfoglalák a székelyeknek szabadságokat, ki lőn a székelyeknek nagy romlásokra és igen nagy károokra“.³ Ugyanebbe az időbe esik a háromszéki Várhegyen a Székely-bánja vár építtetése is.⁴

¹ Benkő: Transilvania. I. p. 41. — Mikó: Erdélyi tört. adatok II. k. 360—66 l. — Erdélyi országgyűlési emlékek II. k. 202—208 l. — Székely Oklevéltár II. 161—167 l.

² Jakab—Szádeczky: i. m. 264 l.

³ Mikónál: Erd. tört. adatok. I. k. 20 l.

⁴ Kőváry L.: Erdély története. III. k. 174 l. 6. jegyzet. — Benkő József erre vonatkozólag így ír: „Hanc, (t. i. arcem) Ioan. Sigismundus Hungariae etc. rex, Transylvaniaeque princeps circa annum 1563 condidit et nomine oppidi Udvarhely (non Székelybánja aut Székely támadt, ut nonnulli conviciantur) eidem concessio possessam successoribus principibus reliquet.“ etc. Specialis Transilvania. Part. II. p. 23. (Kézirati másolat az udvarhelyi ev. ref. coll. könyvtárában.) Mintha ez a tudósítás ellenkezne ugyancsak Benkőnek: Transilvania. Claudiopolii 1834. Tom. I. p. 248. olvasható adatával.

III.

*Székelytámad vár. Leromboltatása. Bethlen Gábor újra felépítteti.
II. Rákóczi Ferencz kora; pusztulása.*

A János Zsigmondtól várrá átalakított kolostor, mely, mint említettük, az eredeti római castrum maradványain épült, most is megtartotta négyszög alakját. Négy bástya tette a várat védhetőbbé, melyek közül az északnyugatinak déli oldalfalánál volt a bejárat, melyet azonban egy belső kapu zárt el a vár belsejétől; ezen belső kapu egyébiránt a külső várfallal párhuzamosan vont belső várfalba volt építve, mely falnak udvar felől való oldalára támaszkodtak a várbeli katonák lakószobái, eredetileg talán a szerzetesek czellái. A vár belső terét egy [] alakban épült díszesebb épületoport foglalta el, melyben a várkapitány lakhatott. Érdekes felemlíteni, hogy ez épületoport egyik (déli) szárnyában Orbán Balázs még felismerte, hogy azt az egykori ferenczrendű templomból alakították át lakóházzá.¹

Annyi bizonyos, hogy a Székelytámad vár egyike volt Erdély legerősebb várainak, kivált ha figyelembe vesszük azt is, hogy a vár körül elterülő mély sánczárkot veszély idején bármikor megtölthették a Küküllő vizével, úgy, hogy csak felvonó hídon lehetett a várral közlekedni. János Zsigmond nagy gondot fordított a vár biztosítására, hol ő maga is többször személyesen megfordult.² A vár szükségleteinek fedezésére rendelte a később Udvarhelyhez csatolt Szt.-Imre nevű falut és a szintén Udvarhelyhez csatolt Gyárosfalva körül elterülő rétek

¹ L. Orbán B.: Székelyföld leírása I. 58—59 l. Rendkívül érdekesek a vár belső felszerelésére nézve a Székely Oklevéltárban (VI. k. 90—101 és 116—122 lapokon) közölt inventáriumok, melyekből azt is lehet következtetni, hogy a vár tisztei egyúttal a fejedelmi birtokok gazdasági ügyeinek intézői is voltak.

² V. ö. Székely Oklevéltár II. 225. 250 l. Az utóbbi helyt így ír: „Mi ez előtt, a segesvári gyűlésben és az után, mikor Székelytámadt várunkban volnánk“ stb. 1569-ből kelt oklevél.

és szántóföldek nagy részét;¹ azonkívül a várkapitányoknak terjedelmes jogokat biztosított, a mi később visszaélésekre is alkalmat adott, főleg azért, mert a kapitányok jogköre s viszont a polgárok kötelezettségei kellőleg körülírva nem voltak. Legjobban igazolja ezt János Zsigmond azon rendelkezése, melylyel a vár első kapitánya Pekri Gábor alá helyezi az összes székely székeket, kinek mindenben engedelmeskedni, őt mindenben segíteni tartoztak,² annál is inkább, mert ugyanezt a Pekri Gábort az udvarhelyszéki királybiróság felével is felruházta, melyet addig Moré Gábor, Székelytámad vár várnagya birt.³ A politikai, katonai s közigazgási hatóság ezen központosítása az udvarhelyi várkapitány kezében valószínűleg állandó volt, bár arra oklevéli bizonyosságunk nincsen; de ez egyúttal a székelyekre nézve határaiban kevésbé körvonalozott subordinációt is jelentett, mely a sérelmek hosszú sorozatát foglalta magában a székelység részéről. Már maga János Zsigmond is kénytelen volt 1564-ben (jun. 17.) megparancsolni, hogy a várkatonák tartsák tiszteletben a polgárság tulajdonjogát, azokat birtokaikban ne háborgassák; nem volt ugyanis ritka eset, hogy a katonák a polgárokat saját házaikból is kiverték;⁴ úgyszintén Pekri Gábornak is meghagyta a fejedelem, hogy tartsa tiszteletben a Sepsi, Kézdi és Orbai széki székelyek jogait és kiváltságait,⁵ s

¹ Ezt két okirattól tudjuk; az egyik János Zsigmondé 1571. febr. 7-ről, melyben Gyárosfalva lakóit s területét Udvarhely városába kebelezi, kivéve azon szántóföldeket és réteket, melyeket *már előbb* az udvarhelyi várhoz csatolt. (Székely Oklt. II. 314—15 l.); a másik Báthori Kristófé 1577. febr. 25-ről, melyben a városhoz kapcsolja a Szt.-Imre nevű falut, mely a várhoz tartozott. („Possessionem Zent Imreh vocatam ad arcem nostram Udvarhely pertinentem.”) Székely Okltár. 54—55 l.

² „Misimus in medium vestri fidelem nostrum egregium Gabrielem Pekry capitaneum nostrum cum certa manu militum nostrorum atque plena autoritate et informatione . . . In cunctis rebus et negotiis . . . obediencie eidem esse et auxilium praestare debeatis.” stb. Székely Okltár. III. 320 l.

³ Székely Oklevéltár III. 321 l.

⁴ Székely Oklevéltár. III. k. 322—23 l.

⁵ A várkapitányok ezen önkényességét mutatják János Zsigmond egyéb okiratai is; így pl. a fejedelem 1567. júl. 4-én kelt levelében kénytelen megparancsolni Telegdi Mihály kapitánynak, hogy a Vári Péter halála után elfoglalt Vaja nevű falut (Marosszék) adja vissza Vári özvegyének,

legyen gondja arra, hogy azt mások is szem előtt tartsák.¹ Fejedelmi döntés volt szükséges arra vonatkozólag is, hogy a várkapitánynak nincs joga a város lakosait arra kényszeríteni, hogy a székely székekből a fejedelem számára szedetni szokott adókat, melyek részben természetiek voltak, Segesvárnál tovább szállítsák, mert a lakosok a vár körül teljesítendő szolgáltatásokkal úgysis eléggé meg vannak terhelve.²

A felsorolt néhány adatból is kilehet vennünk, hogy a nagy hatáskörrel bíró, de részletesebb útasítással nem körvonalozott várkapitányi jogkör nagy teher volt a székelyekre; nagyon is érthető tehát, hogy a székely nemzetnek az ország rendeihez 1571. május 27-én intézett azon folyamodása, melyben sérelmeik orvoslásáért könyörögnek. Ebben sokat panaszkodnak „az sok kegyetlen kilemb-kilemb idegen tiszttarók“, de főleg Telegdi Mihály ellen „az várra való nagy sanyarú hajtás, véres fogság-szolgáltatás miatt és sok fele való szolgáltatás miatt“, melyekről részletesebben is szólnak. Az „élő Istenért“ terheik könnyítését kérik a fejedelemtől s az ország rendeitől; viszont ígérik, hogy soha ellenük „semmi indulatot és támadást“ nem tesznek.³ A székelység sérelmét több tekintetben orvosolták ugyan,³ de úgy látszik, Udvarhely várkapitányai jogkörére vonatkozólag semmi lényeges változás nem történt; abból legalább, hogy még a

mert Vári azt örök adományban kapta. (Székely Oklevéltár II. 215—16 l.) Ugyancsak Telegdinek szól az a másik fejedelmi parancs is (1569. decz. 28.), mely szerint ez a Marosszékből levő Havad községet bocsássa át Móré Lászlónak. (Székely Okl. II. 263 l.)

¹ Székely Oklevéltár III. 323—25 l. — Az említett okirat a három székelyszék jogait és kiváltságait pontonként felsorolja.

² „Id eisdem clementer annuendum duximus et concedendum, ut contributiones nostras ex illis sedibus per fideles capitaneos nostros pro tempore constitutos exigi solitas usque civitatem duntaxat Segeswariensem deduci facere debeant. Neque ad ulteriorem illarum rectionem per capitaneos nostros compelli possint“ etc. — 1568. márcz. 17-ről kelt okirat. Székely Oklevéltár III. 329—30 l.

³ A folyamodás egész terjedelmében a Székely Oklevéltár II. k. 321—331 lapjain olvasható.

⁴ Jakab—Szádeczky: i. m. 284—85 l.

későbbi időkben is többször fejedelmi intézkedés vált szükségessé túlkapásaik ellen, ezt következtethetjük.¹

Báthory Zsigmond szerencsétlen ingadozó politikája, mely annyi bajt és nyomorúságot hozott az országra, — következményeiben az udvarhelyi várra is hatott.² Mikor 1599-ben Báthory Endre biboros fejedelemsége alatt Mihály vajda beütött, — a székely köznép azonnal melléje állott, mert hittek a vajda azon ígérétében, melylyel nekik régi szabadságaik újból való megadását hangoztatta;³ biztosítékul azonban a János Zsigmondtól épített két várnak, a várhegyinek (Székelybánja) s az udvarhelyinek lerombolását kívánták, — mibe úgy látszik. Mihály vajda is beleegyezett.⁴ — Mihály vajdának rövid uralkodása az 1600. szept. 18-iki miriszlói csatával véget ért, — s ekkor Básta tábornok, hogy az erdélyi rendekkel Rudolf király iránt hűség esküt tétessen, ugyan azon év október 25-ére Léczfalvára országgyűlést tartott, melyben többek között a nemrég lerombolt két vár újjáépíttetését is elhatározták. „Végeztük azt is: hogy a székelység között, a mely két várat mostan destruáltak, ismét megépítsék és generális urunk a tanácsos

¹ Így pl. Báthory István lengyel király 1583. márcz. 13-án kelt okiratában meghagyja Bánffy Farkas udvarhelyi és Petricsevich Horváth Kozma fogarasi várkapitányoknak, hogy ezentúl szász földekre juh- és sertésnyájukat ne hajtsanak. (Székely Oktár. IV. 84—85 l.) Majd Báthory Zsigmond megparancsolja Bodoni Balázsnak, az udvarhelyi vár kapitányának, hogy a város lakóit borbeviteli szabadságában meg ne gátolja (1585. jan. 21. Szék. Oktár. IV. 94—95 l.). Ilyenféle tartalmú még Mária Krisztierna 1598. június 24-én kelt okirata is. (Szék. Oklevéltár IV. p. 134—135.) L. azonfelül: Jakab—Szádeczky: i. m. 293 l.

² Érdekes s csak Benkónél olvasható (Specialis Transylvania. part. II. p. 23.), hogy 1595-ben a fejedelem az udvarhelyi vár néhány előkelő főnemesnek tulajdonába ment, ad. a. „1595. quo principum jure a fisco exemta a quibusdam scribitur: sed rediit ad priores (!) domino principales.“ Ez azonban valószínűleg tévedés.

³ V. ö. az 1599. nov. 20-án tartott gyulafehérvári országgyűlés végzéseit. — Kemény—Kovács: Erd. tört. tára I. k. 242—253 l. és Erdélyi országgyűlési emlékek. IV. k. 425—437.

⁴ Kőváry: Erdélyi tört. IV. k. 94. Itt csak a várhegyi vár leromboltatásáról van említés, de hogy ugyanez a sors érte az udvarhelyit is, kitűnik a léczfalvi országgyűlés határozataiból.

urakkal elrendeljék azoknak építését; mely építésben senki jószágá, se fejedelemé, se nemes emberé, se lófőé, se darabont (pixidarius) szabados ne légyen. Várhegyet a Háromszék és Csik, Udvarhelyt Udvarhelyszék, Gyergyó és Kászon építsék,¹ a miből következik, hogy az udvarhelyi vár lerombolásában az utóbbi három székely széknek van legnagyobb része. Az országgyűlés ide vonatkozó határozatának megvalósítása azonban a nemsokára bekövetkező zivataros időben nem volt lehetséges; csak Bethlen Gábor fejedelemsége alatt lehetett arról szó, ki az ország belső viszonyait teljesen rendbe hozta. A fejedelem azonban, talán az ország anyagi helyzetére való tekintettel, vagy talán azért, mert különben sem tartotta feltétlenül szükségesnek az újraépítést, a megváltozott viszonyoknál fogva, csak 1621-ben gondolt a vár felépítésére, akkor is valószínűleg azért, mert Kornis Ferensz udvarhelyszéki királybíró maga ajánlkozott arra. „Értvén az udvarhelyi várunknak megépítésére való jó inclinatioját, mondja a fejedelmi okírat, annak előbb viteliben mű is segíteni akarván kegyelmesen, azon várunkat bizonyos summában és conditiók alatt neki inseribáltuk, úgy hogy a mit rajta épített, vagy építene, azt jó lelkiismeretű, ahoz értő híveinkkel aestimáltatván, minthogy gratuitus és impetrált laborral is nem kicsiny részből hiszszük, hogy leszen, az épület fele aestimatiója mindenkor az inscriptió summájához adjucialtatván, tempore redemptionis persolváltatnék,² a miből tehát látható, hogy felépült a vár³ Kornis Ferencznek zálogbirtoka lett.

A vár további szerepéről néhány évtizeden keresztül már csak töredékes tudósításaink vannak; ezek a tudósítások is inkább a vár és a város közt levő egyenetlenkedésekről szólnak, melyek a vár tiszteinek túlkapásai miatt keletkeztek. Így a vár tisztjei teljesen maguknak tartották fenn azt a jogot, hogy

¹ Erdély tört. tára. I. k. 161—62 l. és Erd. országgyűlési emlékek IV. k. 556. l.

² Székely Oklevéltár: IV. k. 211—12 l. Az okírat 1621. máj. 16-án kelt. Ki van adva azonfelül: Mikó Erd. tört. adatok I. k. 275—76 l.

³ Hogy a vár teljesen felépült, kitűnik Bethlen Gábor 1603. jan 13-án kelt okiratából, melyet Udvarhely várából bocsátott ki. (Datum in arce Udvarhely etc.) Szék. Oklt. IV. p. 221—23.

a városban bort mérhessenek, pedig Bethlen Gábor korától fogva úzus volt, hogy „Szent-Mihály naptól fogván Szent-György napig“ a város lakosaié volt a koresmárolás joga, a mit azután I. Rákóczy György 1649-ben nekik újra biztosított.¹

Ennek, valamint a város szabadalmainak, jogainak újból való biztosításai² azonban csak azt mutatják, hogy a vár és város között állandó volt a vetélykedés, főleg oly fejedelem idejében, mint Apafi, kinek erélytelen uralkodása mindenesetre kedvező alkalom volt kihágásokra és túlkapásokra a várbeli katonaság és tisztek részéről, más részt pedig arra, hogy a polgárság is kivonja magát azon terhek alól, melyek reá nehezedtek. Így pl. a város lakói részben arra is kötelezve voltak, hogy szükség esetén a várban szükséges javításokban segítsenek; de már 1663-ban egyezés jön létre a vár tisztei s a város polgári előljárói között, melynek értelmében „a vár hídján való építést soha úzusba nem veszik az városnak lakóssítól,“ „csak segéljenek jó akaratjokból;“ a jelen esetben segítik ugyan a vár hídjának építését,³ de elvi jelentőségű kötelezettség ebből még nem következik. Ennek a kölcsönös vonakodásnak ezután az lett az eredménye, hogy a XVII. század vége felé a vár pusztulásnak indult, mint azt egy 1699-ből való irat tanúsítja.⁴

Ekkor azonban már vége volt a független erdélyi fejelemségnek: Apafi Mihálylyal 1690. ápr. 15-én az is sírba szállott, az ország pedig a török védnöksége alól a magyar király fennhatósága alá került;⁵ ettől az időtől kezdve azután német katonák laktak az udvarhelyi várban. kik úgy látszik csak arra valók voltak, hogy a székelységet szemmel tartsák, de viszont azokat esetleges külső támadások ellen megoltalmazni már nem tudták. Ezt látjuk a Tököly-féle háborúk idejében is, 1690-ben.

¹ Az okirat közel egykorú másolatából, mely meg van az udvarhelyi városi levéltárban.

² Így Baresai Ákos 1659. jun. 9-én kelt iratában újra biztosítja a városnak kiváltságait; Apafi Mihály 1663. febr. 28-án ugyan így; ezeknek eredeti példányai az udvarhelyi városi levéltárban.

³ Az erről szóló okirat (1663. febr. 14.) eredetije az udvarhelyi városi levéltárban.

⁴ Székely Oklevéltár VII. k. 40—41 l.

⁵ Jakab—Szádeczky: i. m. 401 l.

Tököli a Barezaságból Udvarhelyszék felé indult s ugyanazon év októberében (10-én) már Udvarhelyen is volt. „A Tököly tábora — írja Szeles János — a városon felyül a bethlenfalvi lakra szállván, mint másutt úgy itten is nagy pusztulást hagyott maga után Mikor Tököli által költözött a városon, a várban német katonaság volt, de sem Tököli a várat, sem a várbeli katonák őket nem bántották, hanem a városnak gyengébb része, úgy mint az asszony nép és az gyermekek rész szerént az várba, rész szerént a vár körül való sáneczba vették volt bé magokat.“¹ Tököly a várost csakhamar el is hagyta, hogy a nyomában járó túlnyomó német sereggel való mérközést elkerülje s okt. 24-én kivonult egyúttal az országból is.

Alig csendesültek el a Tököli-féle mozgalmak hullámai, Magyarországon s csakhamar Erdélyben is megdördültek Rákóczy ágyúí a fenyegetett politikai és vallás szabadság érdekében; ekkor szerepelt utoljára a vár is.

A kurucz hadak 1703-ban már Háromszéket, Marosszéket, Csikszéket Rákóczy pártjának megnyerték s mikor Gúti István kurucz vezér a Marosszék felkeltése után Udvarhelyszékbe jött hasonló célból, a szék lakossága szintén hozzájuk esatlakozott. Ekkor történt, hogy az udvarhelyi vár parancsnoka Ruyter, — kit Szeles Ritternek ír — nem várta be Gútinak támadását, a várat feladta, „s maga is mind a németekkel kurucezá lett;“² a mit azért tett, mind azt később mondta, mert a várost sajnálta; „hogy ha a várost nem sajnálotta volna, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi ereje nem volt, hogy azt azon úttal megvehették volna; de állallátván, hogy ha az ostromot megállja s több kuruezság jó a városra, végső vonulása következik a városnak miánna.“³ A szerencsétlen holdvilági csata után, melyben a gyakorlatlan kuru-

¹ Erd. Múzeum. 1898. 395 l. Jakab—Szádeczky: i. m. 403 l. A város lakosainak a várhoz való viszonyára vonatkozólag l. Székely Oklevéltár VII. k. 120 l. és Jakab—Szádeczky: i. m. 411—13 l.

² Szelesnél: Erd. Múz. 1898. 398 l.

³ Szelesnél: id. hely. 398 l. ugyan így Cserei Mihály históriájában is (328 l.) Általában l. Jakab—Szádeczky: i. m. 413—437 l., mely valóságos korrajz.

czok a rendszeres német katonákkal szemben vereséget szenvedtek, a várat is elhagyta a kuruczság,¹ de úgy látszik a németek nem vették birtokukba, mert br. Tige német tábornok röviddel azután elvonult Udvarhelyről az Arad felől Erdélybe nyomuló nagyobb kurucz hadak bejövetelének hírére.

Ezekben a harcokban púsztult el teljesen a vár, akkor midőn azt gr. Pekry Lőrincz, hogy a székelyeknek kedvezzen, a Rákóczy mozgalom idejében velük leromboltatta,² Azóta csaknem kétszázadon át, mint „Csonkavár“, romokban állott fenn 1893-ig, mikor is a várfalait részben átalakították, részben kijavították s a várudvarára a m. kir. állami főreáliskolát építették.

Ennyi mindössze az, a mi a vár multjáról még összegyűjtendő volt; nagyon kívánatos volna, ha Erdély többi nevesebb várának történetére vonatkozó adatokat is összegyűjtenék s feldolgoznák, mert e tekintetben még sok a tenni való.

¹ Szelesnél: i. h. 399 l.

² Székely Oklevéltár: VI. k. 90 l. Szádeczky megjegyzéseit. Egy 1712-ből való tanúvallatásból az tűnik ki, hogy a Rákóczy mozgalmak lezajlása után a vár, vagy a városnak birtokosa gr. Gyulai Ferencz lett. (Az eredeti tanúvallatás az udvarhelyi városi levéltárban.) A Gyulai családról azután a vár a gróf Kornisokra szállott, kiktől 1852-ben a város vette meg. L. Orbán B.; i. m. I. k. 59 l. jegyzet.